

**TUDÓSFELESÉG VAGY TUDÓS FELESÉG?
A NŐI HIVATÁS KÉRDÉSEI
HERMAN OTTÓNÉ BOROSNYAY KAMILLA PÁLYÁJÁN***

MLAKÁR ZSÓFIA

Kérdések a női szerepekről a századfordulón

A nőknek a magánélet területéről a közoktatásba, a munka és a politika világába való fokozatos kilépése a XIX. század közepétől újra és újra vitákra, vélemények ütköztetésére adott lehetőséget a nyilvánosság minden szintjén, amit jól jeleznek azok a korabeli cikksorozatok, kritikák és tanulmányok, amelyek e témával kapcsolatban születtek. A nők publikáltak, lapot szerkesztettek, önképző szervezeteket, majd oktatási intézményeket, egyesületeket vezettek és számtalan területen kezdtek megjelenni a számukra elsősorban kijelölt nevelési feladatokon kívül is. Az urbanizáció és modernizálódás, a polgári életforma elterjedése nemcsak számos lehetőséget kínált erre, de szorosan össze is fonódott ezzel a folyamattal. Napjainkban szinte áttekinthetetlen mennyiségű nemzetközi szakirodalom foglalkozik a témával, és egyre több hazai kutatás is reflektál a női szerepek átalakulására. De hogyan élte meg mindezt egy alapvetően középosztálybeli nőíró, aki elsősorban mint a tudós Herman Ottó felesége érdekelhette kora közvéleményét? Milyenek voltak a hagyományos életformát élő és gyermekirodalmi tevékenysége kapcsán ismertté lett Borosnyay Kamilla érvényesülési lehetőségei a hazai irodalmi életben? Mindez általában is árnyalhatja, megvilágíthatja az alkotó nők pályájának, szerepfelfogásának összetettségét és motivációit a századforduló Magyarországon.

Arra keresem a választ: hogyan alakult az írói nevének főként Herman Ottónéként emlegetett Borosnyay Kamilla alkotói pályája a századfordulón ismertté vált női alkotói utakhoz, stratégiákhoz viszonyítva. Igyekszem alaposabban megvizsgálni, miként vélekedett pályatársai alkotói tevékenységéről, és mindez hogyan függ össze a női hivatásról vallott elképzeléseivel. A téma mélyebb megértése érdekében felhasználtam folyóiratokban megjelent cikkeit, meséit, gyűjteményes kötetekben megjelent novelláit, de verseit és naplójának bejegyzéseit is. A kutatás során kibontakozott az író nő nyilvánosan is vállalt, illetve csak utalásokban tetten érhető személyes véleménye a nőkérdésről, a női alkotói munkáról és saját alkotói tevékenységéhez fűződő viszonyáról.

---

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű *Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése* című projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Herman Ottóné Borosnyay Kamilla származásáról, életútjáról

„»Azt szeretem ebben az asszonyban, hogy fogja a tollat és megírja a verset jól, aztán fogja a főzőkanalat és megfőzi a vacsorát jól.« Ezt a kritikát az apám mondta rám, az apám, aki a versben talán tévedhetett, de a vacsorában soha.»¹

A Borosnyay Kamilla feljegyzéseit tartalmazó gyűjtőnaplóból idézett megállapítás is jól érzékelteti, mennyire meghatározta pályáját a családjától, különösen a '48-as őrnagy apjától, Borosnyay Lászlótól örökölt értékrend és női szerepekről alkotott elképzelései. Az egyszerű birtokos székely család a református püspök-felmenő, Borosnyai Lukács János révén lépett a közélet és az alkotás színpadára.² Előbbinek azonos nevű fiától, az egykori marosvásárhelyi főbírótól leszarmazó, Borosnyay-ágból ismert Kamilla édesapja, aki a Bethlenek uradalmi jószágigazgatójának, Borosnyay Pálnak fiaként katonai pályára készült, de édesapja 1831-es halála miatt más hivatást kellett vállalnia.³ Nagyenyei jogi tanulmányai után ügyvéd lett és 1837-ben megnősült. Orbay Karolinától született gyermekei: Oszkár, a későbbi pénzügyminiszteri tanácsos; Béla, honvéd főorvos, aki később a nagykallói elme-egyógyintézet főigazgatója; a korán, gyermekként elhunyt Gyula, Berta és ikertestvére Ágnes; valamint Kamilla.⁴ Keresztelési levelének tanúsága szerint Kamilla pontos születési dátuma 1846. szeptember 14-e volt, helyét nem jegyezték fel. Keresztelése október 27-én történt, nagy valószínűséggel Kézdivásárhelyen, ahol Székely János református pap állította ki a kivonatot.⁵ A családfő eleinte a marosvásárhelyi királyi tábla ügyvédje volt, majd 1848-tól a 15. határőrezred főhadnagya.⁶ Életrajzi feljegyzések szerint a család 1849-ig Kézdivásárhelyen élt – Borosnyay László katonai határszéli ügyészként való működése alatt.⁷

Az apa 1848 őszén csatlakozott a szabadságharchoz és igazi helyét Bem tábornok mellett találta meg őrnagyi rangban, igazságügyi előadójaként. A szabadságharc bukása után nem emigrált: mintegy öt esztendő kitérőt, bujkálást követően – amely alatt a pesti hadbírótság megfosztotta rangjától – 1854-től ügyvédi praxis folytatását engedélyezték számára Szolnokon.⁸ Itteni tevékenysége Kamilla sorsának szempontjából ugyancsak érdekes, hiszen leánya vele élt és itt ment férjhez is. Borosnyay Kamilla házassági bontóperének iratanyaga szerint a frigy Szolnokon, római katolikus szertartás szerint kötött 1867. október 12-én Bornemissza István

¹ Részlet Herman Ottóné Borosnyay Kamilla naplójából, szennycímlap mögé illesztett papírszeleten. HOM HTD 78.17.1

² SZINNYEI 1891, 1249. és FODOR [é. n.], PÁLMAJ 1901, 92.

³ Feljegyzések a Borosnyay családról, OSZK KT Fond 178/16. 1.

⁴ PÁLMAJ 1901, 92.

⁵ MTAK Ms 5252/361.

⁶ BONA 2000, 262.

⁷ OSZK KT Fond. 178/16.1.

⁸ BONA 2000, 262., OSZK KT Fol.178/16.2.

ügyvéddel.⁹ A házasságuk konkrét eseményeiről nem, de a Kamilla által megélt lelki krízisről, vívódásról a gyűjtőnapló 1872-től datálódó versei hű lenyomatot adnak. Noha a bejegyzések és versek meglehetősen szűkszavúak a rosszul végződött házasság körülményeit illetően, és egyelőre a levelezésből sem merültek még fel újabb adatok erre vonatkozóan, annyit talán megérthetünk, hogy a fiatalasszony egy új, bontakozó érzelem viharában őrlődött már az 1870-es évek végén.¹⁰ Ez az érzelem, vagy más körülmények vezettek aztán a házasság felbomlásához? Egyelőre nem tudható.

A helyi közéletben aktívan szerepet vállaló édesapa körül kialakult kapcsolati hálóban lehetett tagja Kamilla első férje, Bornemissza István ügyvéd is. Borosnyay László a Honvédegyelet alapító tagjaként, majd később első elnökeként kezdeményezte a szolnoki csatában elesett honvédek emlékére a ma köztéren, a Tisza-híd feljáratánál másolatban látható emlékmű felállítását.¹¹ A helyi református egyház is sokat köszönhetett Borosnyay Lászlónak, aki megszerezte az egyházközség számára a szolnoki Molnár család elkönfiskált telkét, amelynek két épületét részben saját költségén, részben gyűjtés segítségével helyreállította, illetve a telket bekeríttette 1850-ben.¹²

Szolnokon töltött éveik lezárultának pontos dátumát egyelőre nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy Lászlót 1869-ben visszahelyezték hadbíró századosi rangjába a VI. honvéd kerületi hadbírószék vezetőjeként.¹³ Ezt követően költözött az édesapa Kolozsvárra, és itt is halt meg szívinfarktusban, gyászjelentése szerint 1878. szeptember 28-án.¹⁴

Borosnyay Kamilla és Bornemissza István Szolnokon megkezdett közös élete Budapesten folytatódott, ekkorra azonban a kapcsolatuk olyannyira megromlott, hogy Kamilla elhagyta férjét a bontóper iratai szerint. A pert 1882. január 28-án indították, amelynek tárgyalása során megállapították, hogy az alperes, Borosnyay Kamilla bevallása szerint elhagyta férjét, és hosszabb idő elteltével sem rendeződött a viszonyuk, az egyházi és bírósági békéltetés ellenére sem.¹⁵ Gyermekeik nem születtek és egyik fél sem támasztott semmiféle vagyoni igényt. A házasságkötéskor katolikus vallású férj még a per idején áttért a református hitre, így a per 1884. szeptember 30-án lezárult a Kúria helyben hagyó határozatával.¹⁶

Ezt követően, illetve valószínűleg ezzel összefüggően történt Borosnyay Kamilla életében az a nagy fordulat, amelynek hatására eldöntötte: apja és rövidesen

⁹ BFL VII.2.c.1882-V.0020.fol.1.

¹⁰ Borosnyay Kamilla költeményei a gyűjtőnaplójából: *Férjem névnapjára*, HOM HTD 78.17.1. 7.; *Győztes szemek*, Uo., 10.; *Szerelmed*, Uo., 11.; *Szívemhez*, Uo., 16.

¹¹ RÉTHY 1868, 321., az eredeti súlyosan megsérült 1919-ben és 1944-ben is, jelenleg a Szolnoki Művésztelep területén tekinthető meg.

¹² OSZK KT Fol.178/16.2.

¹³ Feljegyzések a Borosnyay családról, OSZK Kézirattár, Fond 178/16.1.

¹⁴ Borosnyói Borosnyay László halálának gyász híre, MTAK Ms 5251/364.

¹⁵ BFL, VII.2.c.1882-V.0020. fol.2.

¹⁶ BFL VII.2.c. 1882-V.0020. fol.16.

édesanyja halálát követően a saját lábára áll. A hagyományos háztartásvezetési feladatok házassága felbontása után nem köthették le, és a magánéleti krízis is energiái kreatív felhasználása irányába terelhettek. Ebben az irányban megerősítő lehetett számára az a tapasztalat is, hogy egy ideig Nagyszebenben élt fivére, Oszkár házában, akivel később sem volt felhőtlen a viszonya, ahogy a családi iratok mutatják.¹⁷ E keserves időszak tanulságai vezethették a döntéshez: szakmát szerez.¹⁸ Tanulmányait magánúton végezte, képesítését pedig a Zirzen Janka vezetése alatt álló budapesti Magyar Kereskedelmi Állami Tanítónő Képezdében szerezte már 39 évesen, kitűnő eredménnyel, 1885. június 20-án. Ez az időszak jelentette Herman Ottóval szövődő kapcsolata kezdetét is.¹⁹

Már jóval képzését megelőzően írni kezdett.²⁰ Első, balul sikerült rövid házassága után a kolozsvári *Ellenzék* című napilap *Tárcza* rovatában kezdett publikálni.²¹ Az *Ellenzék*ben megjelent cikkei révén keveredett polémiába a kolozsvári Erdélyi Múzeumnál dolgozó, kutató Herman Ottóval,²² és a forrásokból kiolvashatóan ez vezetett a levélváltásoktól a mind gyakoribb találkozásokon át a miskolci Avasi református templomban kötött esküvőhöz 1885. július 26-án.²³ A családja a ketjük között kibontakozó heves vitát eleinte aggodalommal figyelte, ahogyan az a levelekből is tükröződik.²⁴ A Judith álnév mögött rejtőző Kamilla kilétéről Herman Ottó csak később, barátjával, Borosnyay Oszkárral való beszélgetése révén értesült. Az ezt követően elindult levelezésükből pedig kitűnik, hogy a vitapartnerek között hamar baráti ismeretség, majd gyengéd érzelmek szövődtek.

Ettől kezdve élete gyökeresen megváltozott, hiszen már egyszerre kellett háztartást vezetnie, bölcs asszonyisággal nyugalmas háttérrel teremteni a nagy kutatónak, és megélni a tudósfeleség írói ambícióit egy alapvetően konzervatív szellemi-lelki beállítottsággal. Ebben az összetett, kívülről kapott és belül is hordozott lehetőség- és elvárásrendszerben a Budapesten berendezkedő házaspár a millennium környéki pezsgő szellemi és gazdasági életben sajátos utat épített. A következőkben igyekszem áttekinteni ezt a sajátos utat, amelyet Borosnyay Kamilla ebben az időszakban a közélet és az alkotás területén bejárt.

¹⁷ Borosnyay Kamilla levele testvéréhez, Oszkárhoz, MTAK Ms 5252/388–390.

¹⁸ Borosnyay Kamilla háziipari munkatanítónői bizonyítványa 1885. június 20., MTAK Ms 5251/361–363.

¹⁹ MTAK Ms 5251/454.

²⁰ Bartha Miklós, az *Ellenzék* szerkesztőjének levele Borosnyay Kamillához 1880. szeptember 19-én. MTAK Ms 5251/402.

²¹ ÚMIL 2000, 868.

²² BOROSNYAY Camilla: Az öngyilkos csóka. *Ellenzék*, 1883. augusztus 14., 16., illetve BOROSNYAY Camilla: A csóka ügy: Herman Ottónak. *Ellenzék*, 1883. augusztus 29.

²³ Az esküvő előkészítésével kapcsolatban Herman Ottó húgának, Emmának levele Herman Ottóhoz 1885. július 22-én, MTAK Ms 5251/332., illetve újságkivágatok az esküvő hírével, MTAK Ms 5251/342–343.

²⁴ „Hanem, hogy a pókász bácsival polemikába keveredtél, arra már a hajam szála is égnek mered. Jesus! Mi lesz még veled?” Unokahúga, Póli levele Herman Ottónéhoz, MTAK Ms 5251/454.

Aktív közéleti szerepvállalás

Borosnyay Kamilla működésének látható, forrásokban tükröződő nyomait kutatva az egyik legnyilvánvalóbb terület a civil életben való részvétele volt. A konzervatív női ideálképbe is jól illeszkedő jótékonykodás egyesületi formája volt az egyik lehetőség a nyilvános cselekvésre a nők számára a korszakban. Majd az 1860-as évektől egyre gyarapodó számban alakultak a nők számára létrejött oktatási, képzési, munkához jutást célzó női egyesületek.²⁵ Ezek között kiemelkedő szerepet játszott az 1884-ben alakult Mária Dorothea Egyesület (Mária Dorottya, József főherceg leányának védnöksége alá helyezett és így róla elnevezett szervezet), amely az idős tanítónők számára alapított otthonot, illetve nyújtott egyfajta szakmai érdekvédelmet, szervezett képzéseket, előadásokat és alapított komoly könyvtárat a magasabb színvonalú tanítónői műveltség megalapozására.²⁶ Ennek az egyesületnek az elnökségére kérték fel Borosnyay Kamillát is.²⁷ Bár az egyesületben végzett tevékenységéről sajnos nincsenek további információink, de az a tény már önmagában beszédes, hogy egy komoly, nőképzéssel foglalkozó egyesület elnöki tisztségére kérték fel. A magukat eltartani kényszerülő, döntően középosztályhoz tartozó nők egyik lehetősége az érettségi megszerzésével és a felsőoktatás nők előtti részleges megnyitásával a tanítás volt. Tekintettel arra, hogy Kamilla maga is ezt a lehetőséget ragadta meg először, nagyon is tudatában volt az ügy fontosságának és levelezéséből tudhatóan teljesen azonosulni tudott az egyesület céljaival.

A közélet más területein működő egyletek is felkeresték hasonló kéréssel. Ilyen volt a Pászthory Lászlóné Jankovics Cornelia által továbbított felkérés is a Kossuth Országos Nőegylet elnökségére.²⁸ Pászthoryné mint első alelnök kérte 1894-ben a liberális politikai gondolkodás és Kossuth emlékének ápolására létrejött egylet elnökségére. Nyilvánvaló, hogy férjével együtt Kossuthot annak halála előtt Torinóban meglátogató Borosnyay Kamilla mint a nagy politikust személyesen is ismerő és tisztelő, férje révén azonos politikai nézeteket valló, sőt könyvtárának megvásárlása ügyében személyesen is tevékenykedő²⁹ író elnökségi részvétele, személye elismerést és megbecsülést jelentett volna az egyesület számára. Az elnökséget ugyan elutasította, de a kitűzött egyleti célt más úton határozottan támogatta, amint azt később részletesen kifejtem.

Ha nem is elnökségi tagként, de támogatóként, előadóként jelen volt a Budapesti Állatvédő Egyesület egyik felolvasóestjén is, ahol *Állati történetkék* címmel írott rövid esszéjét olvasta fel az egyesület ülésén.³⁰ Erről az eseményről tudósított a *Budapesti Hírlap* tárcája is, amely elismeréssel méltatta az író tevékenységét:

²⁵ KÉRI 2008, 83.

²⁶ BORBÍRÓ–FÁBRI–SZARKA 2006, 307.; KÉRI 2008,82.

²⁷ MTAK Ms 5251/506.

²⁸ MTAK Ms 5251/489.

²⁹ SOMLYÓI 1985, 211.

³⁰ MTAK Ms 5251/21–23.

„Egy érdekes arcú kellemes szavu, jó tollu, szép hölgy... az erdélyi bérce haza szépségeiből merített lelkesedéssel vette védelmébe az erdők, mezők dalosait, a levegő tollas fiait.”³¹

Borosnyay Kamilla pártoló tagja volt a Csipkerózsza Magyar Fonalas Házi-ipar Újjászervező és Támogató Egyesületnek is, és a magyar ipar ügyének támogatójaként kérték fel a szervezet közgyűlésének megnyitására. Az elhangzott beszéd felhívás, érzékeny és értő helyzetelemzés a kivándorlással küszködő magyar társadalomról és a külföldi áru versenyével szemben tehetetlen magyar könnyűiparról.³² Amikor Borosnyay Kamilla erdélyi kézműves hagyományok ápolása terén kifejtett törekvéseit tekintjük, nem vonatkoztathatunk el földije és egyben pályatársa, Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka (akivel levélben tartotta a kapcsolatot³³) írásművészetétől és tevékenységétől. Gyarmathyné, aki az erdélyi nagyasszony fogalmának toposzává vált, példaként állt Borosnyay Kamilla előtt is a női hivatás és közéleti működés összeegyeztetése terén. A kalotaszegi népművészet támogatásával és a háziipari mozgalom megszervezésével párhuzamosan a nemzeti jelleg hangsúlyozása, a területi identitás nemzeti szintű képviselőjére is alkalmassá tett regionális identitás hangsúlyozása Gyarmathyné írói érvényesülését jól szolgálta.³⁴

Borosnyay Kamilla kiállása a hazai háziipar mellett elsősorban közéleti szereplésével kapcsolódott össze, de megjelent egy, a témával kapcsolatos sajtócikke is, amelyben saját otthonának régi erdélyi berendezési tárgyaival (szobájának enteriőrfotóját megjelentetve) példázta a személyes elkötelezettségét a háziipar támogatásában.³⁵ Noha Borosnyay Kamilla, miként Gyarmathyné is, értelmiségi, erősen ellenzéki érzelmű, református erdélyi családba született, ám a későbbiekben Budapesten töltötte élete nagy részét. Így az előbbi írásainak sajátosságaként felmutatott magyarosság kevésbé jellemző írására, ugyanakkor azonosak abban az értékrendszerben, ahogyan a jó gazdasszonyt, az „igazi asszonyt” értelmezik. Ezáltal érthető talán meg leginkább az a jelenség, hogy Borosnyay Kamilla a főváros pezsgő művészeti, irodalmi életében is sajátos, részben konzervatívnak ható, ugyanakkor mégis sok tekintetben már új irányba mutató elképzelést képviselt a női szerepekkel kapcsolatban. A szorgalom, a jótékonykodás, a jó háziasszonyság egyszerre voltak fokmérői egy igazi asszony megítélésének, mint az is, hogy jó anyák és jó hitvesek legyenek.³⁶ Mindezek az elvárások és értékek a nőikkel kapcsolatban Kamilla írásaiban tisztán megjelennek.

³¹ MTAK Ms 5251/7–8.

³² OSZK KT Fond 178/11.

³³ MTAK Ms 5251/432., idézi: TÖRÖK 2016, 431.

³⁴ TÖRÖK 2016, 435.

³⁵ HERMAN 1887, 365.

³⁶ TÖRÖK 2016, 443. Itt különösen a GYARMATHY Zsigáné: *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* (Budapest, 1896, 30.) című munkájából idézett, az ideálisnak tekintett asszonyok tulajdonságaira vonatkozó részlet.

A női szerepekről és hivatásról vallott felfogása

Noha a század első évtizedeiben a nők többsége a kultúra területén még mindig inkább fogyasztóként volt jelen, a középfokú oktatás kiszélesedésével és a felsőfokú oktatás nők előtti megnyitásával a közép- és felső osztályok nőtagjai új foglalkozási területeken jelentek meg, így alkotóként is, egyelőre elenyésző, majd a századforduló után egyre növekvő számban. Az első népszámlálás, amely már a kereső nőket foglalkozási csoportokra bontva vizsgálta, 398 író- és művésznőt³⁷ jegyzett fel 1880-ban a mintegy 1 534 411 adózóként bejelentett nő között.³⁸ Egy évtizeddel később a nők 0,3%-a dolgozott értelmiségi foglalkozásokban a magyar korona országaiban összesen. Ez az arány 1910-re a kereső nők 3%-ára növekedett.³⁹ A hagyományosan női pályák, mint a tanítónő, apáca, nevelőnő, bába, házicseléd, napszámos mellett az orvosi hivatásban, a hivatalnoki munkakörökben, a bányászat, az ipar, a közlekedés, a média (hírlapírás, szerkesztés) és a művészetek különböző ágaiban (irodalom, szobrászat, festészet, iparművészet, zene) is egyre több nő jelent meg.⁴⁰

A női szerepekről ekkorra Borosnyay Kamillának már határozott elképzelése volt, amelynek írásban is hangot adott. Álláspontja látszólag illeszkedett korának egyik meghatározó, konzervatív vonulatába, amely a nők részéről a hagyományosan elvárt, főként a privát szférára korlátozódó szerepvállalást tekintette helyesnek. Leveleit olvasva, de főképp alkotói tevékenységét vizsgálva azt láthatjuk, hogy inkább a századforduló hagyományos és a századelő újító elképzeléseinek határán álló, átmeneti, közvetítő⁴¹ szerephez helyezkedett.

Kamilla családjában az értelmiségi pálya diktálta szellemi háttér (édesapja ügyvéd, egyik fivére, Oszkár pénzügyminiszteri tanácsos, másik testvére, Béla pedig főorvos volt) jó alapot jelentett a tanulásra, bár a szakmai képzést nyerő fiatal nő alkotóvá válása nem volt magától értetődő. Íróként jórészt azon pályatársai véleményét osztotta, akik szintén igyekeztek intézményesült, egyesületi keretek között a hazai nőképzés ügyét előmozdítani, s íróként, tanárként, esetleg orvosként vagy más értelmiségi pályán tevékenykedtek, de a női hivatás célját *végső soron* a családi otthon, a biztos háttér megteremtésében, illetve a gyermekek felnevelésében látták.⁴² Erről talán az egyik legszebb összegzést az a pályatársa adta, aki egyébként Borosnyay Kamilla írói kvalitásait is fenntartás nélkül méltatta, és korának első magyar nőirodalmi összefoglalását írta meg: Faylné Hentaller Mariska. A fentebb említett Gyarmathy Zsigánéről szólva fogalmazza meg:

³⁷ CSOMA 2006, 201.

³⁸ CSOMA 2006, 186.

³⁹ KÉRI 2008, 133.

⁴⁰ KÉRI 2008, 133.

⁴¹ BORGOS 2007, 26.

⁴² Saját szerepének értékelését édesapja sorain keresztül fogalmazza meg a tanulmány bevezető idézetében olvasható sorokban. Itt a nők családi szerepvállalása érezhetően erősebb az alkotói tevékenységnél. Egy másik, Kamillától származó levélrészlet is erről tanúskodik 1909-ből: MS 5251/391.

„...megmutatja azt is, hogy a világnak ferde ítélete van a nőírókról. Ő, dacára, hogy olyan szorgalmasan ír, a legnagyobb rendben tartja falusi nagy gazdaságát, példás háziasszony, kitűnő feleség és jó anya!”⁴³

Korának nőmozgalomban tevékenykedő alakjai, mint Beniczky Irma vagy a Csáky Albinné szerkesztette, *A nőkérdés* címmel megjelent cikkválogatás több szerzője is – akik szintén a Mária Dorothea Egyesület tagjai voltak – egyértelműen a család, a háztartás és a nevelés feladatait állították a nők elé.⁴⁴

Maga Borosnyay Kamilla ugyancsak markánsan fogalmazta meg ezzel kapcsolatban a fentiekkel egybehangzó véleményét egy rokonnak, Gálffy Sándorné Borosnyay Lillának szóló levelében:

„Nem állhatom meg, hogy még két szörnyűséget, mely kimaradt a század, s a mult század bűnlajstromából, ide ne jegyezzek...; a másik még félelmetesebb mint amaz: a feminizmus! mely elvonja a nőt természetes hivatásától, nem ad neki időt, hogy magzatot érleljen, még kevésbé, hogy testi és lelki fejlődését, művelését vezesse... Hiába, a század modern asszonya mindenre nem ér rá. Az otthon, a család fogalma kivész; a családi tűzhely szentségét sívár, kihűlt hamu borítja, férj pedig pária módra lézeng körülte, mert hát hiába no, a feleség, az anya lótfut egész nap, hogy teljék – nem kenyérre, hanem selyem blúzra és czifra kalapra.”⁴⁵

A hosszas és olykor talán leegyszerűsítő kritika a mértéken felül vállalt női áldozatvállalásról a munka világában itt elsősorban a családi szerepek átalakulása okán a hangsúlyt a külsőségekre helyező középosztályi dolgozó nőknek szól. Összekapcsolódik azzal az aggodalommal, amit a család és a gyermekek bensőséges világának ápolásáért érzett, és szerinte mindig is a nők *elsődleges* feladata volt.

Tanulságos az első hazai női szerkesztő és író, Szegfi Mórné Kánya Emiliának e tárgyban *A nőről* címmel 1864-ben megjelent cikksorozatát áttekinteni. Ebben hangsúlyozza, hogy az igazán boldog nő minden alkotótevékenysége mellett is a családi élet után vágyódik, abban teljesebb lehet ki.⁴⁶ E kiteljesedést azonban alapvetően a nők képzése kell, hogy elősegítse. E vélemény mellett még a konzervatívabb álláspontú írónők, befolyásos társasági hölgyek nagy része is kiállt.⁴⁷ Teleki Blanka 1848-ban, az *Életképek* hasábjain megjelent cikkében, mielőtt az emancipációs

⁴³ FAYLNÉ 1889, 145.

⁴⁴ KÉRI 2008, 47.

⁴⁵ Herman Ottóné levele Gálffy Sándorné Borosnyay Lillának, Budapest, 1909. október 18. MTAK Ms 5251/391. 8–9.

⁴⁶ FÁBRI 1999, 311.

⁴⁷ Madarassy Klotild kifejezetten a nők művelődési jogait tekintette az emancipációs törekvések céljának, de attól már elhatárolódott, hogy akár a politikai, akár a társadalmi élet más területeire kilépjenek nőtársai. Lásd. KÉRI 2008, 62.

mozgalom megindulna itthon, először kifejezetten a lelkiismeretes, korszerű nevelést tűzte ki célul, hogy megszülethessen a jövő emancipálódó női nemzedéke.⁴⁸

A századvég egyre erősödő vitái a nők munkavállalásával, képzésével és politikai jogaival kapcsolatban kárhoztatták a feminista⁴⁹ ideológia által eredményezett változásokat, amelyek úgymond elvonják eredeti hivatásuktól a nőket. Borosnyay Kamilla fent idézett levele mintha csak ennek a gondolati vonalnak az összegzését visszhangozná. A domináns, főként férfiak által uralt kultúra meghatározó véleménye volt ez, amelyet számos cikk, esszé, kritika és önálló tanulmánykötet szerzője hangoztatott.⁵⁰ A komoly nemzetközi beágyazottsággal bíró hazai nőmozgalom, amely a női érdekeket képviselte, nem csupán a férfiak oldaláról kapott erős kritikát. A Kossuth köré épülő, függetlenségi politikai körök korabeli magyar nemzetépítési elképzeléseivel nehezen voltak összeegyeztethetőek a nőmozgalom által képviselt új irányok. Ebben pedig a nemzetköziségre támaszkodás csak az egyik ütközőfelület volt. A magyar nemzetépítés szempontjai, amelyek a nők számára egyelőre a családi élet és a jó hazafiak nevelésének körét jelölték ki elsődleges hivatásul, az oktatáspolitikai irányait is erősen befolyásolták.⁵¹ A nőnevelés mérföldköveinek tekinthető eredmények: az egyetemek megnyitása, majd az érettségi megszerzését lehetővé tevő leánygimnáziumok létrejötte 1896-ban hosszú küzdelem eredménye volt, amely a nők sok generációjának ebben az átmenti időszakban folytatott küzdelmére épült.⁵²

Borosnyay Kamillát is erősen foglalkoztatta a nőkérdés, és az egymásnak feszülő ellentétes vélemények nyomot hagytak leveleiben, feljegyzéseiben. Iratai között megtaláljuk lapkivágatok formájában a témához kapcsolódó cikkekben.⁵³ Bár leveleiben a hagyományos nőfelfogás tükröződik, mégis az átmeneti időszak, amelyben élt, őt is kérdésekre és sajátos válaszokra ösztönözte. Feltűnő, hogy a fent leírt diskurzusban elfoglalt, inkább konzervatívnak nevezhető álláspontja ellenére, akár-

⁴⁸ „Hatalmas téren áll a nő, felfogja helyzete egész fontosságát. Kezében a jövő nemzedék. A magánkörben, a családi élet oltáránál erélyesen állni, kötelességét, mint honleány, anya lelkiismeretesen betölteni, ez most feladata.” Idézi: FÁBRI 1999, 227.

⁴⁹ A feminizmus terminológiáját illetően sokat változott a fogalomhasználat. A századfordulóig főként a nőemancipáció fogalmát használják a nőmozgalmak törekvéseire, és szűkebb értelemben vett, de szélesebb tömegekre vonatkozó, főként a művelődést érintő egyenjogúsítást értettek rajta. A századfordulótól változott a fogalom tartalma, mert egyre inkább a szűkebb körű és szellemi természetű törekvések összefoglaló elnevezése lett, amelyek ugyanakkor radikálisabb jogi formát öltő egyenjogúságot tűztek ki célul. Lásd: KÉRI 2008, 61–62.

⁵⁰ Itt elég csupán utalnunk arra, hogy a nők helyzetének alapvető változását előidéző felsőfokú oktatás megnyitásával szemben milyen erős ellenérveket fogalmaztak meg többen, pl. Mihalkovics Géza, Herczeghy Mór, Somogyi Géza, Baboss László. Idézi: MÜLLER 2006, 229.

⁵¹ KERESZTY 2011, 20.

⁵² KERESZTY 2011, 40.

⁵³ MTAK Ms 5251/371. Nők a női hivatásról. (lapkivágat szerző, év és megjelenési hely nélkül)

csak az említett Csáky Albinné Bolza Anna,⁵⁴ maga is túllépett a hagyományos, a nők számára kijelölt privát szférán túl még megengedhető egyszerű jótékonykodáson vagy egyleti tevékenységen, alapszintű ismeretek elsajátításán nyugvó tevékenységeken. Irodalmi munkásságával, közéleti szereplésével akaratlanul is követendő mintává vált barátai, haladó nőtársai számára.

Elgondolkodtató példája ennek Papp Erzszi esete, aki korábban Kamilla mellett szolgált, később pedig nehéz élethelyzete tette szükségessé önfenntartóvá válását. A kilátástalan anyagi helyzetbe kerülő, kreativitását használó, Kamilla alkotói tevékenységét mintaként tekintő fiatal lány az ő segítségét kérte írói működése kezdetéhez. Kamilla igyekezett támogatni tanácsaival, és összeköttetései révén munkához juttatni a megesett fiatal lányt. Mariska írással igyekezett eltartani magát és gyermekét, miután családja nem fogadta vissza balul sikerült kapcsolata miatt. A regénykezdeményeket, szindarabot, tárcákat is író Papp Mariska számos levele megmaradt Borosnyay Kamilla hagyatékában. Ezek arról tanúskodnak, hogy a *Budapesti Hírlap* szerkesztő-tulajdonosát, Rákosi Jenőt ostromolta írásainak közlését kérve a fiatal, még csupán 17 éves lány.⁵⁵ Kitartó próbálkozásai eredménye, hogy később *A Hét* belső munkatársa, szerkesztőségi tagja lett Kiss József vezetése idején.⁵⁶

Írás és női hivatás kapcsolata

Kamillát a tudományok és a hagyományos női hivatás összeegyeztetésében mások is példaképnek tekintették. Ez tűnik ki egy ismeretlen, Tekla keresztnévű levélírója megszólító soraiból: „...*Te aranyos tudósok tudósa, aki össze tudod egyeztetni a tudomány törvényeit a szeretet törvényeivel, nem úgy mint a többi.*”⁵⁷ Úgy tűnik, az ő életében harmonikus módon sikerült az írói, alkotói tevékenységet összehangolni az otthont, családi hátteret biztosító, sok lefoglaltságot jelentő tevékenységekkel. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a tudós Herman Ottónak és Borosnyay Kamillának nem született közös utódja, így a gyermeknevelés feladatával az írónőnek soha nem kellett szembenéznie. Annál inkább igyekezett a kedves családi jóbarát, Pósa Lajos szerkesztette, *Az Én Újságom* címmel megjelenő gyermeklap hasábjain és önállóan megjelenő köteteiben, verseiben ezt a hivatását legalább részben gyakorolni. Írói tevékenysége egyik motivációjaként tehát feltétlenül e hiányból fakadó késztetést, a gyermeknevelés átvitt értelemben történő vállalását is tekintetbe kell vennünk. Mindezt ugyanakkor olyanként tekinthetjük írói pályáján, amely elismerést és érvényesülési lehetőséget jelentett számára. A korabeli kritika

⁵⁴ A grófnő szerkesztette kötetben az 1890-es évek női szerepekről alkotott nézeteit széles spektrumban mutatja be, a korszak ismert nőalakjainak állásfoglalásával. Lásd: KÉRI 2008, 48.

⁵⁵ MTAK Ms 5251/476. „Holnap írok Rákosinak (ti. Jenő). Mennyi jót tehetne velem ez az egy ember, ha akarna! Milyen hévvel pártfogolta Kupa Árpádot, Karaszy Ödönt, Lengyel Laurát, s legutóbb Livuska Jenőt. De engem csak nem akar »felfedezni«!”

⁵⁶ LENGYEL 2012, 383.

⁵⁷ MTAK Ms 5251/449. Ismeretlen levele Herman Ottónénak, Vihnye, 1899. augusztus 5.

– mind pályája indulását, mind későbbi működését tekintve – főként az ifjúsági és gyermekirodalom képviselőjeként tartja számon.

Amikor az alkotásra ösztönző, motiváló tényezőket igyekszünk felfejteni és rangos névsorokban, a századforduló író asszonyait felsorakoztató gyűjteményes kötetekben látjuk megjeleni írásait,⁵⁸ ismét csak tudnunk kell, hogy ezek a kötetek jobbára a nők közművelődési és – tágabb értelemben – jótékonykodó tevékenységként tekintenek az alkotásra, és a hasonló kötetekben szerzőként megjelenő női írók szándékait a fentebbi nemes célokkal hitelesítik. A korszak egyik híres irodalmi szalonját működtető Wohl nővérek egyike, Janka így nyilatkozik a nők feladatáról a társadalomban Harmath Lujának az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet javára kiadott kötete előszavában:

„Szép gondolat a gyöngéd női kedély költészet-virágaiból csokrot kötni s azzal a hazafiság, a magyarosodás oltárán áldozni. Még szerencsésebb gondolat a nők szellemi munkájából tőkét teremteni, mely alapítvány alakjában hozzájáruljon az Emke messze szétágazó művelődési mozgalmához.”⁵⁹

A nők alkotó tevékenységét a nemzetépítés és a szélesebb értelemben vett hazai közművelődés elősegítése érdekeivel hitelesítette tehát Wohl Janka, a korabeli fővárosi irodalmi élet egyik központi alakja, aki maga is szerkesztőként és zene-művészként volt ismert.

Egy Barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében címmel Takáts Éva fogalmazta meg azt az állásfoglalást, amely alapján a nők íráshoz való jogát természetesnek, sőt a nevelésben betöltött szerepük révén szükségesnek ítélte meg.⁶⁰

Amikor Veres Pálné 1865-ben *Felhívás a nőkhez!* címmel megjelent írását olvassuk, látjuk, hogy a szerző ugyancsak nemzeti érdeknek tekinti a nők tehetségének, általános műveltségének emelését, sőt, meggyőződése szerint a tudományokban való elmélyedés az államügyekben foglalatostkodó férfiak értő, munkára ösztönző társaivá emelheti őket.⁶¹ Ilyen értelemben Borosnyay Kamilla pályáján az

⁵⁸ FAYLNÉ 1889.; TUTSEK 1944, 7., 108–111.; HARMATH 1890.

⁵⁹ Ugyanitt írja továbbá: „...a magasab rendű osztályok hölgyei önként adakoznak a náluk felhalmozott feleslegről és úgy terjesztik a műveltséget, mint a virág az illatot: benső szükségből, mint nemes természetük természet szerű következményét.” Itt említi, hogy az ilyen jótékony tevékenység, vasárnapi iskolában tanítás, szegény nők számára varrótanfolyam tartása, élelemhez juttatása, számukra erkölcsnemesítő olvasmányok felolvasása jellemző az amerikai, angol és svájci hölgyekre. Erdélyben ennek tág tere lehetne még: „Elkezdvé a magyarosítás nagy fontosságú kérdésétől, az általános és kezdetleges művelődés minden fokán át, hatáskört teremthetne magának ott minden fiatal nő, ki falujának oláh népességét magyarosítani, vagy magyar népét tanítani, az emberi nemesebb érzések és kötelességek iránt fogékonyabbá tenni akarná.” Lásd: WOHL 1890, IX.

⁶⁰ TAKÁTS Éva (1825): *Egy Barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében. Tudományos Gyűjtemény*, XI. 69.

⁶¹ Veres Pálné: *Felhívás a nőkhez! Hon*, 1865. október 28. Kiadva: FÁBRI 1999, 313.

írás az otthonról hozott határozott nemzeti függetlenségi érzületből fakadó kötelesség is, a jövő nemzedékek szolgálata. Elbeszélései, meséi kapcsán a kritika főként a humoros, szellemes, főként a népéletet bemutató témaválasztását és határozottan magyarosnak tekintett stílusát értékelte. Kiss Olga, korán elhunyt miskolci pályatársa írta Borosnyay Kamilla gyűjtőnaplójában fennmaradt, a *Knopfmacher* című regénye kapcsán született jegyzeteiben, 1903-ban a következőket:

„Stilusa meglepően – mai világban csakugyan meglepően – magyaros és tömör. Alig van pár idegen szó benne – s mégis milyen találóan fejez ki mindent! A nép-nyelv erőteljessége s világossága – az irodalmi nyelv bája, választékossága s e kettőt összekapcsoló kedves humor – mely teljesen az övé – teljesen egyéni – ime a Herman Ottóné stilje. S ha elmondhatjuk: le styl c'est l' homme – még sokkal találóbb ez a mondás: le styl c'est la femme.”⁶²

Nem véletlen, hogy oly részletező indoklásokkal sorakoztatták fel a pályatársnők az írással foglalkozó női szerzők tevékenységének hasznát. A korabeli (nöellenes) kritika Gyulai Pál híres, 1858-ban indult cikksorozatával szinte lavinaszerűen gyorsult fel és vált nagyon intenzívvé. A sajtót és az irodalmat elárasztó női írások keltette félelem azonban a legfrissebb kutatások szerint még inkább egy eltúlzott reakció volt.⁶³ Azonban számos olyan érvet sorakoztatott fel a fizikai-genetikai természetűtől az érzelmi-lelki gyengeségekig,⁶⁴ amelyek tarthatatlanságát hamar felváltotta a női irodalom jogosultságának elfogadása.⁶⁵ Ezt azonban eleinte még kettős mércével, külön a női szerzők számára fenntartott normarendszer működtetésével választották el az irodalmi fősodortól.⁶⁶

Ennek a kettős mércének volt egyik nagyon fontos elvárt kritériuma a nők írásával kapcsolatban, hogy azok kifejezetten a női lélek, a férfietől eltérő és csak általuk leírható jellegzetességeit mutassák meg hitelesen. Ilyen módon a nők testi-nemi és lelki meghatározottságait is azonosítva egymással főként abban a kontextusban látták érdemesnek a nőket alkotásra, amennyiben e fel nem térképezett női sajátosságokat mutatják meg a közönségnek. Ez olyannyira erős elvárás volt, hogy a gyengébb megformáltságot is elnézték esetükben. A család, a gyermekkel és a férjjel való kapcsolat, tehát elsősorban a magánélet területe mint női téma elsőrendű és mindent, így az alkotás témáját is meghatározta e normarendszer szerint.

Az alkotás motivációs tényezői Borosnyay Kamilla esetében is, mint fentebb már említettem, erősen magánéleti jellegűek voltak, akárcsak több pályatársánál, de

⁶² Kiss Olga: *Feljegyzések a „knopfmacherhez”*. HOM HTD 78.17.1. + fol.2.

⁶³ TÖRÖK 2016, 90.

⁶⁴ Szemléletes példa e tekintetben Bánhegyi Jób írása, amely egyébként szintén számon tartotta a gyermek- és ifjúsági irodalom alkotójaként Borosnyay Kamillát. Lásd: BÁNHEGYI 1939, 103.

⁶⁵ Zilahy Károly: *Hölgyek Lantja* 1865-ben megjelent antológiája és Farkas Albert *Nemzeti hárfa* címmel magyar költőnők műveiből megjelent összeállítása 1862-ben.

⁶⁶ BORGOS 2007, 100.

nem kizárólagosan azok. A húszéves korában kötött, válással végződött, boldogtalan házasságában a bánatát és fájdalmait főként a kiadásra csak részben szánt verseiben, az írásban mint öngyógyító munkában igyekezett feloldani. A kritika szerint az irodalommal való találkozás több női alkotó esetében főként ennek volt köszönhető.⁶⁷ A korabeli, Gyulai Pál által karakteresen képviselt női írókról szóló elképzelések, melyek a női líra hiánymotivált jellegzetességét emelik ki,⁶⁸ gyakran visszaigazolódhattak a felületes szemlélő számára. Ez a szempont Borosnyay Kamilla verseivel kapcsolatban is felmerül. A kolozsvári *Ellenzék*ben Judith álnéven írni kezdő fiatal Kamilla azonban verseit, és későbbi munkáihoz kiindulópontként használt, kéziratban maradt regényét⁶⁹ nem tárta a közönség elé. Igaz, hogy a Harmath Lujza által kiadott *A magyar írónők albumában* megjelent rövid elbeszélése az utóbbi kézirat szövegére jelentősen támaszkodik.⁷⁰

Az öngyógyítás természetes ösztönössége, később a gyermektelen asszony minden bizonnyal erős hiányt megélt lelkülete olyan pszichológiai tényezőket jelenthetnek esetében is, amelyek az alkotás szublimációs jellegzetességeiként mutatkoznak meg. Egyfajta terápia lenne az irodalmi működése?⁷¹ E feltételezést erősítheti naplója egyik versében egy metafora, konkrétan az alkotás és gyermekéletadás összefüggéséről:

*Mi boldog az, ki e szent érzelemmel,
szülötteit körül ölelheti!...
E kéjt a végzet tőlem megtagadta
S a hely üres.... be kell azt tölteni
Azért: szeretlek gyarló voltotokban –
Szülői szívnek forró érzetén, Szeretlek ha egész világ elítél.
Szívem szülötti' ... kedves verseim!...⁷²*

A hiány megtapasztalása az alkotás irányába viszi tehát az űrt kitölteni akaró művelt fiatal nőt. Az írás, majd a megjelent munkáival kapcsolatban megfogalmazódó kritika egyaránt a szülői szerepből fakadó érzelmeket hívja elő az írónőből. E rövid részlet egyértelműnek tűnik, de a hipotézis csak további mélyebb elemzéssel cáfolható vagy erősíthető meg.

Az alkotásra azonban erős külső biztatást is kapott, elsősorban férjétől,⁷³ de kedves családi barátaitól és egyes pályatársaitól is,⁷⁴ ami szintén nem elhanyagol-

⁶⁷ GULYÁS 1941, 991.

⁶⁸ A kritikusok által hangoztatott gyakori érv, hogy a női irodalom mindig kompenzáló jellegű. FÁBRI 1997, 66.

⁶⁹ OSZK KT Fond 178/7. fol. 1–69.

⁷⁰ BOROSNYAY 1890, 155–169.

⁷¹ JENEY 2012, 183; 189.

⁷² HOM HTD 78.17.1. fol. 3–4.

⁷³ „De azon nem győzők még ma sem csodálkozni, hogy azt írod nekem-te, most, nekem! Hogy írjak három-négy novellát, »az anyagnak bővében vagyok«. Az anyag, aminek én

ható, és publikált munkáinak megjelenési csatornáit, személyes érvényesülési lehetőségeit is erősen befolyásolta.

Önreflexiók, alkotáshoz fűződő viszonya

Az írás és a kritika összefüggése, a visszatükröző közeg jelentősége Borosnyay Kamilla pályáján erősen meghatározó volt a saját maga értékelése szempontjából. Az alkotáshoz fűződő viszonyát vizsgálva szembevetünk levelezésének néhány érdekes, de sajnos rövid, a kapcsolatról kevés információval szolgáló darabja: azoktól a magyar irodalmi nagyságoktól, akik meghatározták közvetetten a nőirodalom hazai megítélését is. Mind Arany János, mind Gyulai Pál a legmagasabb szinten formálták a hazai irodalmi kanonizáció folyamatát. E tekintetben mindketten – legalábbis – fenntartással viseltettek a nőirodalom hazai képviselőivel szemben. Borosnyay Kamillával ápolt jó kapcsolatuk részben annak volt köszönhető, hogy Kamilla eleve olyan műfajban alkotott, amely mindkettejük számára elfogadható, illetve általuk javasolt volt abban az esetben, ha a nők tollat ragadtak.⁷⁵ A gyermekirodalom, illetve a regény és novella műneme, amelyben Kamilla nyomtatásban is megjelent munkái íródtak, ilyen értelemben kevésbé lehettek kritika tárgyai. Ami a költészetét illeti, gyűjtőnaplójában megőrzött, számos költeménye kéziratban maradt. Ezt pedig az említett kritikusok hangoztatott véleményén túl saját érzelmeinek diszkrét kezelése és bátortalansága is indokolták. A hagyománynélküliség, a férfiközönségtől való félelmek egyébként is alapvetően meghatározták a hazai nőirodalom sorsát, ahogyan azt már számos elemzés kimutatta.⁷⁶ E félelmeknek maga Kamilla is hangot adott a Herman Ottóhoz íródott leveleiben, akinek biztatása végül is ezeknek a határoknak az átlépésére bátorította.⁷⁷

Egyik érdekes önreflexiója az alkotás tekintetében Pósa Lajosné Andrassy Lídiának írt levelében fogalmazódik meg, amikor nem titkolhatja csalódottságát annak kapcsán, hogy Pósa Lajos nem közli *Az Én Újságom* számára küldött egyik történetét:⁷⁸

„Nem a sértett hiúság beszél belőlem, nagyon fájna, ha az a látszata volna érzékenységemnek. Sokkal mélyebben fekvő érzés van érintve bennem. Én a gyermekirodalmat nem metéltszerűleg kultiváltam, igyekeztem és tudásom

---

most bővében vagyok, homok meg mész. Ezzel van telisden-teli a fejem éjjel-nappal, s ezt ha összekeverem is nem lesz belőle egyéb, mint malter. Ilyen táplálékot pedig aligha vesz be a fiatal leányok gyomra ha mindjárt Gyulai Pál preskribálná is nekik, amit kötve hiszek.” Herman Ottóné Herman Ottónak 1898, MTAK MS 5251/319.

⁷⁴ Arany János és Pósa Lajos mellett Gyarmathy Zsigáné, Hugonnai Vilma, Kiss József, Harmath Géza egyaránt leveleikben erősítik meg írónői szerepében és biztatják további alkotásra.

⁷⁵ GYULAI 1908, 299.

⁷⁶ BORGOS 2007, 99.

⁷⁷ Fentebb idézett levél: Herman Ottóné Herman Ottónak 1898, MTAK MS 5251/319.

⁷⁸ BODNÁR 2014, 425.

legjavát öntöttem minden soromba. Az ilyen eset megingatja hitemet annyiszor hangoztatott »hivatásomban« – s megöli bennem az unszolatot, hogy valaha is alkossak valamit. Az a kétely, ami soha se hal ki lelkemből legföllebb el-elszunnyad egy kicsiny időre, fölriadt, és marczangol, éget mint »Nessus vére«.⁷⁹

Saját alkotásaihoz, elkészült munkáihoz fűződő viszonyát levelezése és naplójában fennmaradt versei fejezik ki leginkább. Több alkalommal szabadkozik megjelent elbeszélései, novellái, cikkei kapcsán, azokat olykor nem tartja kifejezetten sokra. „Hát- küldtem is már egy rettentő unalmas nagy böjti okoskodó-szamárságot. Tőlem most csak ilyen telik. Boldoguljon vele ha tud. A cél szentesíti az eszközt.”⁸⁰ – fogalmaz a magyar írók javára kiadandó könyvbe szánt elbeszélése kapcsán férjének írt levelében. Más helyen a lillafüredi nyaralójuk építése miatti sűrű elfoglaltságaira hivatkozva⁸¹ hárítja el Herman Ottó alkotásra ösztönző szavait:

„A társulat két kötetben adja ki az iratokat. A nagy dolgozatot egy kötetben, mindenki számára, ezért fizet 100 Ft-ot; a kis novellákat kiadja külön leányok számára, ha még hozzá adsz vagy 3-4-et s ezt külön díjazná.... Mindenesetre jó volna azt a 3-4 kis novellát megírni. Súlyt fektetve a természet leírására-az anyagnak bővében vagy.”⁸²

Pedig ismerőseik, barátaik, a kor irodalmi életének fontos alakjai is ösztönözték az írásra és kifejezetten értékelték számos meséjét, elbeszélését, cikkét. A *Budapesti Hírlap* tárcájában megjelent méltatását egy állatvédelmi témájú előadása kapcsán már említettem,⁸³ de Pósa Lajos,⁸⁴ legközelebbi munkatársa és családi barátjuk, csakúgy, mint az erdélyi magyar nőirodalom nagyasszonyaként tisztelt Gyarmathy Zsigáné⁸⁵ is nagyra értékelték munkáit. Sőt, egy helyen Herman Ottó hivatkozik a kortársak megerősítő kritikáira, amikor azt írja neki: „Neked is gratulálok, mert Salgó Ernő egy sorban bírál Mikszáthtal és Gárdonyival s a női írók között egyetlen voltodat emeli ki. Persze, hogy ütöget is a mese miatt; no de ezt a Kóbiak vére dehogy engedné el. A bírálatot én tisztességesnek tartom.”⁸⁶ Ha túlzás is a nőírók között „egyetlenként” kiemelni, hiszen a kortárs Fáylné Hentaller Mariska által

⁷⁹ A levél közlése: BODNÁR 2014, 425.

⁸⁰ Herman Ottóné levele Herman Ottóhoz 1890, MTAK MS 5251/311.

⁸¹ Lásd a 22. sz. lábjegyzetet.

⁸² Herman Ottó levele feleségének, 1898., MTAK Ms 5251/102.

⁸³ Lásd a 8. sz. lábjegyzetet.

⁸⁴ „Vakondok urat meg a multkor küldött két verset a képekkel együtt megkaptam. Köszönöm, hogy nekem kiválóan kedvelt kitűnő tollát nem pihenteti.” Pósa Lajos Herman Ottónéhoz, é. n., MTAK Ms 5251/491.

⁸⁵ „Különösen szépnek találok az elsőben a hősöd szépségének a leírását. Ez mesteri kézre vall, de szép az egész. Még sok ilyen könyvet íj...” Gyarmathy Zsigáné levele Herman Ottónéhoz, é. n., MTAK MS 288/81.

⁸⁶ Herman Ottó levele feleségének, 1897., MTAK Ms 5251/92.

kiadott egyik első női irodalomtörténeti összefoglalóban⁸⁷ – igen szűkszavúan – éppen csak említik, de a mese és a novella műfaját tekintve kifejezetten nagyra értékelték.⁸⁸ Egyik megjelent regénye, az *Ember volt* című, a korszakban számos nőíró felfedező és a nők irodalmi emancipációját támogató Osvát Ernő figyelmét is felkeltette.⁸⁹ Bár ebben kifejezetten írásának női jellegét, a női érzelmek kifejezésének hitelességét értékelték a *Nyugat* szerkesztője, és az 1860–70-es évek „regénymeséiben” látta írásának legközelebbi rokonait, ezzel mintegy burkoltan, konzervatív cselekmény-szerkesztését és ugyanakkor hősei idealizálását emelte ki.⁹⁰

A fent már körvonalazott női írásmóddal kapcsolatos nézeteket, a magyar irodalmi tradícióban komoly hagyományokkal rendelkező, a nők és az irodalmi alkotás viszonyának kérdéseit elemző viták tükrében érdemes Borosnyay Kamilla irodalmi működését is szemlélnünk. Ezek között máig meghatározó jelentőségű volt Gyulai Pál pamfletsorozata 1858-ban a nőírók kritikájáról, ugyanígy az ennek nyomán indult vita.⁹¹ Ami a női irodalommal kapcsolatos kettős mérce megszüntetését illeti,⁹² Arany János vitát lezáró megállapításai szintén vonatkoztatási pontot jelentenek Borosnyay Kamilla munkáinak megítéléséhez is.

A Gyulai által indított vita egyik legfontosabb megállapítása volt, hogy feltűnően alacsony a magyar nőírók száma. Gyulai érvrendszerének egyik sarokpontja, hogy az előbbi megállapításban foglalt tény legfőbb oka, miszerint a nők hivatását a természeti szükségszerűség és a társadalmi felépítés határozta meg és nem a férfiak önkénye.⁹³ Ezt nagyon erőteljesen és mintegy dogmaként kezelve így fogalmaz: „Mert mindaz, mi a férfit valóban naggyá teszi, vagy egészen hiányzik a nőben, vagy soha sem fejlődhet ki benne teljesen.”⁹⁴ Ebből továbbvezet a természet adta képességek körét/korlátait kijelölő érvelése, mely szerint a nők a nagy irodalmi műfajokban nem tudnak igazán teljesítményt nyújtani, mert az analízis, az absztrakció, az összetett folyamatok elemzése, azaz a logikus. illetve logikai gondolkodás távol állnak tőlük.⁹⁵

A természeti törvényekkel magyarázott kijelentés – amely egyebek mellett a nők kreativitását vonta kétségbe – ugyan a közbeszéd általánosan elfogadott, de a korszak végére már meghaladottnak számító felfogása volt. Ennek ellenére a női írással kapcsolatos hasonló, a biológiai adottságokból fakadó, a determinizmus

⁸⁷ FÁYLNÉ 1889, 175.

⁸⁸ „Herman Ottóné Borostyán Camilla kedves elbeszéléseit többnyire az Egyetértés közli.” – hangzik a szűkszavú említés.

⁸⁹ SZILÁGYI 2008, 78.

⁹⁰ OSVÁT 1899, 94.

⁹¹ Gyulai Pál *Íróknőink* címmel a *Pesti Napló*-ban megjelent (1908) esszésorozata. Lásd: GYULAI 1908, 272–307.; további szakirodalmi feldolgozásokban a téma: TÖRÖK 2016., FÁBRI 1997, 66., MÉSZÁROS 2012, 5, GÁCS 2000, 108.

⁹² FÁBRI 1997, 66.

⁹³ GYULAI 1908, 274.

⁹⁴ GYULAI 1908, 274.

⁹⁵ GYULAI 1908, 276.; FÁBRI 1997, 63.; GÁCS 2000, 109.

körébe tartozó nézetek, ha nem is mindig nyíltan, de még a mai gondolkodásnak is szintén részei. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy már Gyulai is felvetette: a szocializáció és a nevelés nemkülönben erősen szerepet játszik a nők csekélyebb irodalmi teljesítményében, de nem ezt tekintette fő oknak.⁹⁶ Elgondolkodtató, hogy maga is megjegyezte: nem lehetséges a gyermekek gondos nevelése a nők magasabb színvonalú műveltségének megszerzése nélkül, hiszen ők gyermekeik szellemének első formálói. Érvelése tehát magában hordozta a nők képzésének szükségessége körül fellángoló vita előremutató szempontjait, és már jelezte is annak kimenetelét.

Az előzőekhez hasonló jellegű, a nők alkotói tevékenységével szemben megfogalmazott, gyakran hangoztatott vélemény volt annak a társadalom egészét befolyásoló negatív következménye a családok tekintetében. Az erőfeszítés ugyanis, amely e téren tett próbálkozásait kíséri, sokak szerint káros, mert rombolja a férfi-nő kapcsolatot, megbontja a család egységét és így végső soron a társadalmi berendezkedést veszélyezteti.⁹⁷ Ezt maga Gyulai így fogalmazta meg, miközben megteremti a vita egyik sarokpontjának tekinthető érvet a női írókkal szemben: „*Miért raboltok el annyi drága percet szüleitektől, férjeitektől, kedveseitektől, csak azért, hogy nyomtatva lássátok neveteket s egy pár bókot nyerjeteek, melyeket másképp jobban ki tudtok érdemelni?*” (GYULAI 1908, 291). Itt nem szeretném a vita részletes munkaerőpiaci, oktatási, jogi, társadalomelméleti, politikai szempontú ismertetését nyújtani, hiszen ez nem feladatom, csupán jelezni szerettem volna ennek a közegnek a hatását Kamilla alkotói önértelmezésére.

Az alkotáshoz való viszonyával összhangban a különféle nőmozgalmakhoz kapcsolódó nézeteit világosan tükrözi az a levélváltás, amely Gálffy Sándorné Borosnyay Lilla és közöttük zajlott. Kamilla levelében így fogalmaz: „*Nem állhatom meg, hogy még két szörnyűséget, mely kimaradt a század, s a múlt század bűnlajstromából, ide ne jegyezzek... ez még félelmetesebb mint amaz: a feminizmus! mely elvonja a nőt természetes hivatásától, nem ad neki időt, hogy magzatot érleljen, még kevésbé, hogy testi és lelki fejlődését, művelését vezesse, hanem odadobja idegen, romlott elemek szeretet nélkül való befolyásának... Hiába a század modern asszonya minderre nem ér rá. Az otthon, a család fogalma kivész; a családi tűzhely szentélyét sivar, kihűlt hamu borítja, a férj pedig pária módra lézeng körülte, mert hát hiába no, a feleség, az anya lótfut egész nap, hogy teljék-nem kenyérre, hanem selyem blúzra és cifra kalapra.*”⁹⁸ A már szinte közhellyé vált vélekedés a nők munkába állásának a családra gyakorolt kedvezőtlen hatásáról érdekes megvilágítást kap itt, különösen ami a nők külső megjelenése és az általuk megkeresett bér összefüggését illeti. A Borosnyay Kamilláról fennmaradt fotók arról a (részben kényszer szülte) takarékoságról, egyszerűségről és puritán megjelenésről tanús-

⁹⁶ „A nő gondos nevelés mellett is aránylag csekélyebb irodalmi műveltségben részesülhet, mint a férfi.” GYULAI 1908, 300. Idézi: FÁBRI 1997, 65.

⁹⁷ MÜLLER 2006, 230.

⁹⁸ MTAK Ms 5251/391.

kodnak, amit Kamilla levelei is tükröznek. E tekintetben tehát a kortársakhoz képest teljesen és egészében a hagyományoshoz ragaszkodó elveket képviselte.⁹⁹

A természetes (természetesnek ítélt) női szerepek már korábban említett elfogadása és hangsúlyozása a fentiekben is tetten érhető Kamilla részéről. A kérdést azonban nem zárta le azzal, hogy elfogadta ezt az egyedül helyesnek ítélt szerepfelfogást. Továbbra is foglalkoztatták a női emancipációval kapcsolatos eltérő vélemények, ami látható abból, hogy irathagyatékában olvashatjuk azt a lapkivágatot is, amely összegezte a témával kapcsolatos szerkesztői kérdésre feltett olvasói válaszokat.¹⁰⁰ A vélemények többsége itt is azt az 1870-es évekre meglehetősen népszerűvé vált társasági véleményt osztotta, amely például Beniczky Irma nagy olvasottságú munkáiban visszhangzik, vagyis: „...a nő leghelyesebben teljesíti ezen hivatását, ha azon körben marad, melyet a természet és az alkotó számára kijelölt.”¹⁰¹

Borosnyay Kamilla részben maga is ezt a mintát követte, amelyet pl. Szabó Richard 1871-ben, a nők hivatásáról írt munkájában közvetített. Az író szerint ugyanis az otthon, a nők által teremtett biztos háttér révén tudják csak a férfiak végezni teremtő, alkotó munkájukat, a nőknek pedig pontosan ezt kell tenniük: buzdítani, vizsgálni.¹⁰² Kamilla ezt a szerepet örömmel és teljes mértékben felvállalta Herman Ottó mellett, amit a kortársak véleménye is megerősített. Harmath Géza tollából ezt így olvashatjuk:

„Hisz jól tudjuk, hogy egy nőnek sok minden sikerül, ha akar, csak az a legnagyobb baj, hogy oly kevesen akarnak... Egy nő a lehetetlent is lehetővé teheti, ha lelkesedni bír... egy férfi holt anyagi önmagában, mint a márvány csak kő míg a véső nem dolgozott rajta...most már tudom, ha a képviselő házban hallom beszélni egyik hírneves tudós-képviselőnket honnan meríti azt a lelkesedést mely annyira el ragadja hallgatóit...”¹⁰³

Saját maga is örömet lelte férje tudományos és politikai pályája segítésében, amikor a Nemzeti Múzeum könyvtárában kutatott férje számára vagy szemlélte a napilapok politikai és tudományos témájú híreit. Olykor fizikailag és érzelmileg is megterhelő volt ez a szerep, de nem ingatta meg saját felismert és helyesnek vélt feladata tekintetében. Erről tanúskodnak férje számára annak norvégiai kutatóútja idején írt sorai is:

⁹⁹ Pósa Lajosnének 1904-ben írt levelében említi a tőle megvásárolt néhány nagyon egyszerű ruhadarabot: „...a fekete selyem köpenyt, meg a ruhát blúzostul, továbbá a zöld csíkos selyem blúzt és a kosztümöt, melyeket én kevés igazítással jól elviselhetnék... velem minden esetre nagy jót teszel, mert mint mondtam is, teljesen segélytelen vagyok, benned van minden reményem!” Közli: BODNÁR 2014, 423.

¹⁰⁰ Lásd a 15. sz. lábjegyzet.

¹⁰¹ BENICZKY 1870, 9; KÉRI 2008, 46.

¹⁰² KÉRI 2008, 47; SZABÓ 1871, 107–110.

¹⁰³ MTAK Ms 5251/439.

„Büszke vagyok rá, hogy neked, mint magyar kutatónak missziód van, hogy annak teljesítésében fáradozol s hogy célod elérésében én is szenvedőleg (a szó legszorosabb értelmében is) tőlem telhetőleg segíthetlek...”¹⁰⁴

Kreatív energiáit ezekben az időszakokban sokféle formában élte meg, hiszen amikor Lillafüreden épülő nyaralójuk munkálatait felügyelte, a tervezéstől a berendezésig ő irányította az ügyeket. Igyekezett megteremteni férje számára az alkotás nyugodt hátterét:

„...szeretnék ott téged bevárni s aztán úgy menni a Maczkóház tájékára a fizetségeket lebonyolítani s legalább annyi lakhatóságot előállítani, hogy aug. hóban egy néhány napot együtt tölthetnénk benne. Reád is elfér tudom egy kis pihenés- úgy ígérted.”¹⁰⁵

Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy megfigyelje és szóvá is tegye további megjelent írásaiban a környezetében számára feltűnő, komoly ellenérzést keltő női–férfi szerepfelosztást. Meglehetősen érdekes, ahogy közvetetten egyszerre bírál és mégis pontos megfigyeléseket rögzít a társadalomról az általános nő–férfi viszonyrendszerrel a *Magyar nők albumában* 1890-ben, *Szegény asszony* címmel megjelent rövid írásában:

„El kellene látnod Annát könyvekkel- jó könyvekkel, mik ízlését nemesítik, ismeretkörét szélesítik. Ne engedd azonban, hogy olvasmányaiba úgyszólván beletemetkezzenek, mert annak is megvolnának a maga káros következményei. A tulságosan sok olvasás fellengzővé, az emberi gyarlóságok iránt tulszigorúvá teszi a lelket. – Munka, hozzá illő társaság és olvasmányok között arányosan oszd be idejét, úgy hogy minél kevesebb maradjon önmagával foglalkozni, tépelődni.”¹⁰⁶

A századfordulón a kulturális élet terén megnyíló lehetőségek, ugyanakkor az önálló egzisztenciateremtés – az egyedülálló középosztálybeli nők számának növekedésével – egyszerre jelentettek kihívásokat és lehetőségeket a nők számára.¹⁰⁷ A hagyományosabb felfogásban azonban ezek a lehetőségek és korlátok elsősorban a házasárs, a férfi által teremtett életkeretek között jelentek meg. Ez tükröződött fenti soraiban is, amikor a nők művelődése mellett már egyértelműen kiáll, de mintegy rögzíti: még a férfi határozza meg, olykor közvetetten vagy közvetlenül a kapcsolatban a nők életkereteit, szabadidejének eltöltését, feladatait egyaránt. Borosnyay Kamilla szerepe férjének tudományos és politikai pályájának alakulásában,

¹⁰⁴ MTAK Ms 5251/303.

¹⁰⁵ MTAK Ms 5251/ 320.

¹⁰⁶ BOROSNYAY 1890, 166.

¹⁰⁷ KERESZTY 2011, 39.; BORGOS 2007, 10.

saját alkotói tevékenysége, és a kettejük alkotta család működésének, háttérének megteremtése is ennek fényében vizsgálható igazán.

Szerepek a másik mellett

A számos oldalról vizsgált női életutak egyik fontos megfigyelési szempontja az, hogy a férj-társ milyen módon tükrözi vissza, segíti, befolyásolja vagy motiválja az alkotónót a saját hivatása gyakorlásában. Nem csupán Herman Ottó mint politikus, közéleti ember, tudós személye miatt fordult figyelem Borosnyay Kamilla felé. Természeteszerű, hogy férje társadalmi kapcsolatai, politikai meghatározottságai, tudományos munkája Kamilla nyitott, érdeklődő személyiségét befolyásolták és ezen keresztül az alkotói munkához való hozzáállását is. Ahogy az előzőekben már említésre került, maga Herman Ottó is biztatta, motiválta alkotásra feleségét, sőt igyekezett művei megjelenését személyes kapcsolataival elősegíteni kiadóknál, lapoknál, a megjelent írásokkal kapcsolatos kritikákat pedig figyelemmel követte és megtárgyalta feleségével. Ez a hozzáállás kölcsönös volt, hiszen Kamilla szintén követte férje politikai és tudományos tevékenysége sajtóbeli visszhangját és mintegy sajtófigyelés jelleggel tudósította a gyakran úton lévő Herman Ottót a leírtakkal kapcsolatban. A tudományos kutatásban pedig Kamilla a hagyományos női háttérteremtő munkán túl a Nemzeti Múzeumban végzett adatgyűjtéssel támogatta férjét.

Az író nő aktívan részt vett férje tudományos és politikai tevékenységében is. Az egyébként saját jogán elismert és publikáló asszony messzemenően azonosult férje politikai nézeteivel, amit az a tény is elősegített, hogy Kamilla családjának férfitagjai a forradalom és szabadságharc résztvevői, eszméinek képviselői voltak. Ebben a családi légkörben nőtt fel és ezt az örökséget hozta magával a házasságba. A történeti szakirodalom úgy aposztrofálja férjével 1893 őszén Turinban, Kossuthnál tett látogatását, majd az úton lejegyzett naplóját,¹⁰⁸ mint a férje rossz hallását pótolandó asszony segítő részvételét a hivatalos megbízatás során.¹⁰⁹ A Torinóban tett látogatás célja egyrészt az ún. Országos Függetlenségi Párt újabb átalakulása körüli politikai manőverek megvitatása¹¹⁰ és ennek kapcsán egy újabb pártalakítás ötletének a kormányzóval történő egyeztetése, illetve a terv elfogadtatása volt. A látogatás egyik következménye, hogy a politikustársakat hazatérve értesítette az idős kormányzó nehéz anyagi körülményeiről. Herman Ottót – mint Kossuth egyik legnagyobb tisztelőjét és eszmetársát – alkalmasabbnak találták a szorult anyagi helyzetbe került kormányzó könyvtárának megvásárlásában való diszkrét közreműködésre. A látogatás részleteinek felesége általi lejegyzése aztán valóban segítette Herman Ottót. Újabb párt alakítását, illetve kiválását, mint ismeretes, a kor-

¹⁰⁸ MTA KT Ms 285/10, kiadva: SOMLYÓI 1985, 187–211.

¹⁰⁹ SOMLYÓI 1985, 170.

¹¹⁰ Az 1893. szeptember 29-én megalakult Országos Függetlenségi Párt (amelynek Herman Ottó elnöke volt) ugyanis 1895-re ismét egyesül majd a Függetlenségi és 48-as Justh Párttal. Lásd: PAP 2014, 405.

mányzó elutasította, választ pedig a pártfrakció ülésén elhangzott beszámolójában ismertette, ami szinte szóról-szóra megegyezik felesége úti feljegyzéseivel.¹¹¹

A kiküldetésből hazatérve Kossuth nehéz körülményei emberileg megindították a házaspárt. Így számos nehézség és intrika ellenére Herman Ottó és felesége közösen érték el 1893 decemberére céljukat, hogy a kormányzó méltóságát kímélve könyvtára megvásárlásával nyújtsanak segítséget. A látogatás során Kamilla mély benyomásokat szerzett az idős politikus és környezete anyagi nehézségeiről, napi problémáiról, és őszintén megrendült a látottaktól.¹¹² A könyvtárvásárlás ügyét Herman Ottó kitartó és szívós elszántsága, folytonos levelezése, szervezőmunkája mellett felesége önálló akciója is segítette. Kamilla ugyanis nyílt levélben fogalmazta meg felhívását a *Pesti Napló* munkatársának, Sebők Gyulának címezve 1893. október 28-án, melyben közadakozásra hívta az országot az idős Kossuth méltó körülményeinek biztosítására a könyvtára megvásárlása révén. A nagy visszhangot kiváltott levél nyomán az első tervek a Debrecenben felállítandó egyetem számára vásárolták volna meg a könyvtárat. Az egyéni anyagi érdekek motiválta nyereszkedés, a politikai érdemszerzés keltette intrikák ugyan megnehezítették, de meg nem gátolhatták az ügyet. Az országos közadakozás révén sikerült – a kormányzatot kihagyva – csupán a gyűjtés eredményeként előállt összegből véghezvinni a vásárlást, azzal a feltétellel, hogy a könyvtárat a kormányzó haláláig használhatja, majd a gyűjtemény a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerül.¹¹³

Összegzés

A férje és családja általános politikai nézeteit meghatározó módon átvevő Borosnyay Kamilla attitűdje a fentiekből is láthatóan nagyon összetett a női identitás és alkotás kérdését illetően. Egyrészt a hagyományos női szerepeket elfogadó asszony nőtársai számára meghatározó viszonyítási pont, irányadó személyiség volt; férje révén a fővárosi szalon- és irodalmi élet ismert alakja, aki ilyen módon befolyást gyakorolhatott a nőkérdésről folytatott diskurzusra. Ezt a lehetőséget azonban kevéssé használta, illetve inkább a konzervatív szerepfelosztást példázta saját élete is. Emellett azonban egyéni életútja irónőként pontosan a hagyományos női szerepkörökből már kilépő, de azt még igazán meg nem haladó, közvetítő (köztes)szerepről árulkodik: a gyermekirodalom műfajában jelentős munkássága elfogadható volt még a női alkotókat kritizáló, kanonizálásban fontos szerepet játszó férfi pályatársak számára is. A konzervatív, hagyományos szerepköröket betöltő nőktől elfogadhatónak tekintett irodalmi műfajok mellett azonban pályája indulásánál a kolozsvári *Ellenzék* című lap tárcaírói vagy későbbi költői, regényírói és közéleti tevékenysége ezt az egyszerűnek látszó képet éppen árnyalja.

A századforduló magyar nőirodalmát tárgyaló elemzések ezt az időszakot egy átmeneti, a női szerepek átalakulását hozó korszakként mutatják be. Az ekkor alko-

¹¹¹ PAP 2014, 404–406; SÁFRÁN 1960, 434.

¹¹² SOMLYÓI 1985, 211.

¹¹³ SOMLYÓI 1985, 211.

tó Borosnyay Kamilla is szükségszerűen egyfajta közvetítő szerepbe kényszerült. Sajátosak megküzdési stratégiái pályájának meghatározottságaival szemben, és a tudós-politikus feleség lehetőségei az alkotásra és a közéleti tevékenységre: ezek teszik izgalmassá személyiségét és ösztönözhetik a további kutatásokat.

FORRÁSOK

BFL = Budapest Fővárosi Levéltár

VII.2.c. = Pesti Királyi Törvényszék iratai, Polgári peres iratok

HOM = Herman Ottó Múzeum

HTD = Történelmi Dokumentáció (78.17.1 = Herman Ottóné gyűjtőnaplója)

MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára

Ms 5251 = Herman Ottóné levelei

303. Herman Ottóné levele Herman Ottónak Tromsöbe, Budapest, 1888.

320. Herman Ottóné levele Herman Ottónak, Vihnye, 1899. július 20.

332. Herman Ottó húgának, Emmának levele Herman Ottóhoz 1885. július 22-én

342–343. Újságkivágatok Herman Ottó és Borosnyay Kamilla esküvőjének hírével

361. Borosnyay Kamilla keresztelési levelének kivonata, Kézdivásárhely, 1846. szeptember 14.

388–390. Borosnyay Kamilla levele testvéréhez, Oszkárhoz, Brassó, 1882. április 27.

506. A Maria Dorothea Egyesület levele Herman Ottóné Borosnyay Kamillához, Budapest, 1894. augusztus 12.

489. Felső Pászthory Pászthory Lászlóné Jankovics Cornelia levele Borosnyay Kamillához, Törökbálint, 1894. augusztus 14.

454. Húga, Póli levele Herman Ottónéhoz, Brassó, 1883. szeptember 4.

391. Herman Ottóné levele Gálffy Sándorné Borosnyay Lillának, Budapest, 1909. október 18.

439. Harmath Géza levele Herman Ottónénak, Moson, 1890. július 10.

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

KT = Kézirattár (Fond 178/7. fol. 1–69. = Herman Ottó és felesége kéziratai.

Herman Ottóné: *Asszonyoszív levelekben*; Fond 178/16 = Herman Ottó és felesége kéziratai. Feljegyzések a Borosnyay családról)

BIBLIOGRÁFIA

BENICZKY 1870

BENICZKY Irma: *A nők hivatása*. Pest, Heckenast, 1870.

BODNÁR 2014

BODNÁR Mónika: Egy igaz barátság története. Herman Ottó és Pósa Lajos, valamint családjaik kapcsolata levelezéseik tükrében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LIII.* (Herman Ottó Múzeum, Miskolc) 2014, 411–446.

BONA 2000

BONA Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2000.

BORBÍRÓ- FÁBRI- SZARKA 2006

A nő és hivatása. II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895. Szerk. BORBÍRÓ Fanni–FÁBRI Anna–SZARKA Eszter. Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 2006.

BORGOS 2007

BORGOS Anna: *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Budapest, Noran, 2007.

BOROSNYAY 1883

BOROSNYAY Camilla: A csóka ügy: Herman Ottónak. *Ellenzék* 1883. augusztus 29.

BOROSNYAY 1890

BOROSNYAY Kamilla: Szegény asszony. (Kép az életből.) In: *Magyar írónők albuma*. Szerk. HARMATH Lujza. Budapest, Légrády testvérek, 1890, 155–169.

CSÁKY 1895

A nőkérdés – Cikkgyűjtemény – A Mária Dorothea-egylet tíz éves fennállásának ünnepére. Kiad. CSÁKY Albinné. Budapest, 1895.

CSOMA 2006

CSOMA Zsigmond: Az első női foglalkozási statisztika Magyarországon. A női emancipáció és az első részletes női népszámlálás. In: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Szerk. NAGY Beáta–GYÁNI Gábor. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 181–204.

FÁBRI 1999

A nő és hivatása. I. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865. Szerk. FÁBRI Anna. Budapest, Kortárs Kiadó, 1999.

FÁBRI 1997

FÁBRI Anna: Szerep és alkotás, Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. In: *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk. NAGY Beáta–S. SÁRDI Margit. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997, 61–73.

FÁYLNÉ 1889

FÁYLNÉ Hentaller Mariska: *A magyar írónőkről. Arczképekkel*. Budapest, 1889.

FODOR [é. n.]

Borosnyai Lukáts János: Vásárfija a Szent Márton napi sokadalomra, (a Marosmenti Élet kiadása 1837–1937). Szerk. FODOR István. *Krónikás Füzetek*, IV/4. Virtuális Marosvásárhely.

Internet: www.erdelyweb.hu/mvhely/kronika/fodor_fuzetek/borosnyai.html
(2017. 04. 24.)

GÁCS 2000

GÁCS Anna: Beteljesületlen várakozások. Nőírók egy kis irodalomban. *Beszélő* 4. 2000, 108–114.

GULYÁS 1941

GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. III. Budapest. 1941.

GYIMESI 2013

GYIMESI Emese: Polémia és „epeláz” a nőírók körül. *Századvég* 68/2. 2013, 101–120.

GYULAI 1908

GYULAI Pál: Írónőink. In: Uő: *Kritikai dolgozatok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 272–307.

HARMATH 1890

HARMATH Lujza: *A magyar írónők albuma*. Budapest, Légrády testvérek, 1890.

HERMAN 1887

HERMAN Ottóné: Az erdélyi népi ipar kérdéséhez. *Vasárnapi Újság* XXXIV/22. 1887, 365–366.

JENEY 2012

JENEY Éva: *Nyitott könyv. Irodalom, terápia, elmélet*. Budapest, Balassi Kiadó, 2012.

KERESZTY 2011

KERESZTY Orsolya: *Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon 1867–1918*, Budapest, Novum eco, 2011.

KÉRI 2008

KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*, Budapest, Pannónia Könyvek, 2008.

LENGYEL 2012

LENGYEL András: Meddig volt A Hét segédszerkesztője Cholnoky Viktor? *Magyar Könyvszemle* 128/3. 2012, 383–384.

MÉSZÁROS 2012

MÉSZÁROS Zsolt: A bús kritikus, a prókátor és a tanárnő, A magyar nőirodalom 19. századi története. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyó-irat* 2/3. 2012, 3–12. Internet: tntefjournal.hu/vol2/iss3/meszaros.pdf (2016. 01. 19.)

MÜLLER 2006

MÜLLER Ildikó: Vélemények a nők felsőfokú képzéséről a dualizmus időszakában. In: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Szerk. GYÁNI Gábor–SÉLLEI Nóra. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006.

OSVÁT 1899

OSVÁT Ernő: Herman Ottóné. Ember volt. *A Hét* X/6. 1899, 93–94.

PÁLMAJ 1901

PÁLMAJ József: *Háromszék nemesi családjai*. Sepsiszentgyörgy, 1901.

PAP 2014

PAP József: Herman Ottó és a függetlenségi politika a dualizmus kori Magyarországon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LIII. (Herman Ottó Múzeum, Miskolc) 2014, 401–410.

RÉTHY 1868

RÉTHY László: A szolnoki honvédelem. *Vasárnapi Újság* XV/51. 1868, 321–622.

SÁFRÁN 1960

SÁFRÁN Györgyi: Herman Ottó és Kossuth Lajos. *Magyar Tudomány* 7. 1960, 429–435.

SOMLYÓI 1985

SOMLYÓI Tóth Tibor: *Diplomácia és emigráció „Kossuthiana”*. Budapest, Magvető Kiadó, 1985.

SZABÓ 1871

SZABÓ Richard: *Nők világa*, Pest, Petrik Géza kiadása, 1871.

SZILÁGYI 2008

SZILÁGYI Judit: Osvát Ernő és a nők. *Kalligram* XVII/4. 2008, 78–90.

SZINNYEI 1891

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Budapest, MTA, 1891.

TAKÁTS 1825

TAKÁTS Éva: Egy Barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében. *Tudományos Gyűjtemény* XI. 1825, 62–77.

TÖRÖK 2016

TÖRÖK Zsuzsa: „Ügyhöz nem illő öblös rikoltozás” A nőírók körüli pánik a 19. század közepén. In: *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*. Budapest, Reciti, 2016, 65–96.

TÖRÖK 2016

TÖRÖK Zsuzsa: A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné. *Irodalomtörténet* 97/4. 2016, 431–454.

TUTSEK 1944

Ötven év: a Magyar Leányok albuma: 1894–1944 legszebb ifjúsági elbeszélései. Szerk. TUTSEK Anna. Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet Rt., 1944.

ÚMIL

Új Magyar Irodalmi Lexikon. II. Szerk. PÉTER László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000.

WOHL 1890

WOHL Janka: Előszó. In: *Magyar írónők albuma*. IX–XVI. Szerk. HARMATH Lujza. Budapest, Légrády testvérek, 1890.